

Hadžiabdić Muhamed, geom.

Evolucija baštinskog vlasništva i ustrojstvo tapijskog sistema u Srbiji

C. Baštinsko-agrarni odnosi Srbiji pod otomanskim carstvom: prelazno doba od otomanske invazije do 1839 godine.

Prelazeći na evolucionističku koncepciju o kretanju baštinskog vlasništva u Srbiji za vrijeme otomanske vlasti, mi ćemo u tom smislu, da bi nam rasprava postavljene teme bila što jasnija i da bi se konstatacije o ograničenjima baštinskog vlasništva i kretanju društvenog razvoja kako u Srbiji, tako i u drugim okupiranim zemljama otomanskog carstva u opšte mogle lakše da shvate, letimično baciti pogled na opšte odredbe i principe muslimanskog prava, napose baštinskog prava, o kojem je i riječ.

Baštinsko-agrarno pitanje je jedno od glavnih, koje stoji u uskoj vezi sa svima borbama preduzetim protiv otomanskog carstva. Istorija baštinskog vlasništva pokazuje, kako je seljak — raja, postepeno, pošto je skoro 500 godina bio nasljedni zakupac, čivčija, kmet — kroz dva ustanka i ratove od 1878 i 1912/13 godine, najzad došao do slobodnog i potpunog vlasništva. Težnja za slobodnom baštinom, oslobođenom od spahijskih i gospodarskih (čitluk-sahibijskih) dažbina i tereta, težnja za ekonomskim oslobođenjem u oblasti privatnog prava — jeste jedan od glavnih uzroka Prvog Ustanka kao i svih ostalih pokreta i ratova, — jeste ono što karakteriše najtačnije sve pokrete i ratove od Prvog Ustanka do današnjeg doba. Naime, ustanci od 1804 i 1815 godine jesu jedna politička revolucija, koja je izvedena u Srbiji još 1833 godine, dakle mnogo prije nego u Njemačkoj, Austriji ili recimo u Italiji, gdje je i danas održan veliki posjed sa gotovo srednjevjekovnim baštinskim odnosima. I zaista „svaka revolucija, u koliko je socijalna — ruši jedno društvo; svaka revolucija obara staru političku vlast i stvara prevrat postojeće vlasti i raskid starih društvenih odnosa“²⁾.

Ali — i to je najosnovnije što se odmah u početku našeg proučavanja mora dobro da upamti, — one se stalno mijenjaju obzirom na njihova djelovanja i njihovo značenje, kad dolazi u

¹⁾ Geometarski glasnik, sv. 3/1936 god. str. 216.

²⁾ Karl Marx: Kritik der Politischen Ökonomie.

pitanje njihov odnos prema socijalnom i ekonomskom razvitku čovječanstva. A baš taj odnos u kome ih mi proučavamo, ne smije se ni jednog časa ispustiti iz vida.

Mi studiramo međusobno djelovanje dviju stvari: s jedne strane sve veću vlast čovjeka nad svojom okolinom i svojim okolnim svijetom, a s druge strane sam taj okolni svijet, koji mu nameće preuzimanje uvijek novih zadataka, rješavanje uvijek novih problema. A kad on ovu ili onu stvar svoje okoline sebi potčini, ono što je dotad bila zaprijetka postaje oslonac na njegovom putu snage protiv kojih se dotad morao boriti postaju sad saveznici u njegovoj borbi protiv novih zaprijetka. Isto tako neprestano traje dok jedna na ovaj način skrojena forma kulturnosti i kulture ne udari jednom u ovaj Vječiti Zid, koji čovječanstvu ne dopušta, da jednovremeno živi i postane savršenim: Ko hoće da živi ostaće nesavršen, — nadmoćnost materije nad duhom; ko hoće da postane savršen ima da umre, — oslobođenje duha od materije.

Svrha cjelokupnog našeg rada je istorija evolucije baštine, a u ovom dijelu se ispituje samo jedan dio evolucije baštine: **konkretni fakti u kojima se transformacija baštinskog prava materializuje stvarajući raskid starih društvenih odnosa i prevrat postojeće političke vlasti.** Proučavanje transformacije t. j. opšte strukture kretanja u vremenu, nemoguće je bez prethodne istorije njene institucije, koja je postala uzrok pokretu i posljedica političkom aktu, — u našem slučaju **baština**. I razumjevanje i izlaganje srpskog baštinskog sistema i socijalno-političkih odnosa tadašnje Srbije, nemoguće je bez dovoljnog poznavanja strukture **islamskog (muslimanskog) baštinskog vlasništva.** Ovaj je sistem važio vrlo dugo u našim krajevima i upoznavanje ne samo otomanskog baštinskog prava specijalno i prava u opšte, već isto tako i otomanske (islamske) kulture, političke i diplomatske istorije od važnosti je kako za srpsku istoriju prava, tako isto i za srpsku kulturnu i političku istoriju. **Ovaj baštinski sistem otomanskog carstva bio je glavni stvaraoc političke istorije ne samo Srbije, nego i sviju drugih zauzetih zemalja otomanskog carstva, — stvaraoc društvenog profila i klasnih odnosa svake političke institucije.** Međutim je u ovoj oblasti vrlo malo rađeno i ispitivano u našoj domaćoj literaturi.

U Srbiji, kao okupiranom dijelu otomanske države vladao je muslimanski baštinski sistem sa malim prekidama od Prvog

ustanka, pa sve do izdanja hatišerifa gilbaneskoga od 3. novembra 1839 (26. šabana 1255), do 1878 godine zadržao se je u Staroj Srbiji i Makedoniji. Tako će u stvari ova glava imati tri odeljka. U prvom ćemo iznijeti opšti karakter i principe društvenih odnosa i muslimanskog prava; u drugom ćemo iznijeti karakter i vrstu muslimanskog baštinskog vlasništva; u trećem ćemo razmotriti primjenu otomanskog baštinskog sistema u srpskim krajevima.

Samo ćemo i ovdje u početku naglasiti ono, što smo naglašavali u našim prijašnjim izlaganjima: Da bi se upoznali i jasno predočili baštinski odnosi otomanskog carstva, moramo se neizostavno zadržati na otomanskom društvenom sistemu i klasnim društvenim odnosima. Cijelo naše dosadanje izlaganje zasnovano je na principu, da je prethodno potrebno proučiti društvo i njegovu socijalnu strukturu, da bi se pravilno razumjele njegove političko-istorijske instiucije.

1. Opšti karakter društvenih odnosa i principâ muslimanskog prava.

„Čovjek je produkt zemaljske površine. To ne znači da je on samo dijete ove zemlje, prah njezinog praha, već to u jedno znači da ga je ona stvorila, da mu je postavljala ciljeve, određivala smjer njegovim mislima, stavlja ga pred teškoće koje su čeličile njegovo tijelo i oštrile mu duh. . . Čovjek ne može da bude naučno proučavan odvojeno od tla kojeg obrađuje, ili od morâ, kojima kao trgovac plovi, isto kao što se ni polarni medvjed ili pustinjski kaktus ne mogu razumjeti odvojeno od svoje domovine. Čovjekovi odnosi prema njegovoj okolini beskrajno su mnogobrojni i svestraniji nego odnosi najorganizovanih biljki i životinja.“³⁾

Samo priroda i geografski položaj Arabije — kolijevka Islama, odredili su način življena tili Arabljana i crte njihovoga karaktera. Kako je arapska zemlja dijelom pješćana, neplodna pustinja, a dijelom plodna oranica, tako joj se i stanovnici djele na Beduine, koji nemaju svog stalnog boravišta i u selja'ne i varošane, koji su se naselili na jednom mjestu i bave se poljoprivredom, trgovinom i zanatom. Beduini od Maroka

³⁾ Tako piše jedna od najsajnijih modernih istraživačarki geografskog svijeta u prvom poglavlju svoje velike knjige. Ellen C. Semple: „Utjecaji geografske okoline.“ Klasičan primjer ovoga je baš Arabija.

do Jemena žive istim životom, imaju iste navike i običaje kao i prije dve hiljade godina. Patrijarhalno uređenje kakvo je bilo prije dvije hiljade godina, takvo je i danas. Osim vjere kod njih se nije ništa promijenilo. Naprotiv tome, varošani dolazeći i miješajući se sa raznim narodima, primaju tuđe navike mijenjaju se i dotjeruju.

Arabljeni se od starina dijele na plemena i manje plemenske rodove. Rod je okupljen oko jednog starješine, **šejha**, čiji autoritet počiva na pravu starosti. Jedan šejh bio je postavljen iznad svih ostalih i zvao se **Emir**. Emir je predvodio pleme u bitci, pretsjedavao podjeli plijena, mirio zavađene srodnike i sudio im. I dok su Emiri po gradovima s vremenom postali apsolutni gospodari i okrutne despote, dotle je starješina beduina bio i ostao samo prvi među sebi ravnima.

Pustinjski Arabljani — Beduini — svojim nekim čudnim kontrastom su sangvinični i ponizni, sujeverni i egzaltirani, skloni realnom vjerovanju i fikcijama: vječito mladi i sposobni za najveće stvari, kad kakva uzvišena ideja njima vlada. Divlje, nepristupne, stjenovite planine, velike, žalosne pustinje s mjestimičnim lijepim zelenilom i vodom; mirisna balsamova drveta, urme, tamjani. Pogledajte taj ogromni, pusti horizonat od pijeska, prazan i čutljiv kao pješčano more, koje odvaja jedno od drugoga mjesta zgodna za stanovanje. Vi ste tu sasvim sami, ostavljeni sami s vasionom; danju, silno sunce koje sija nesnosnim zracima; noću veliko, duboko nebo sa svojim zvjezdama. Takva je zemlja imala velikog uticaja na jednu rasu ljudi duboke duše kao što su Arabljani. U karakteru tih Arabljana ima nečega vrlo pokretnoga, aktivnoga i ipak veoma mislenoga, zanosnoga. Slobodan i velikodušan, darežljiv, ali često puta svirep i osjetljiv, junačan i pun svjetlosti. Slobodu i nezavisnost voli iznad svega kao dar prirode i teško onom, ko mu u to dira. Kroz vjekove oni su imali to svoje najveće blago netaknuto, djevičansko. Svi osvajači staroga svijeta, Grci, Rimljani i Persijanci, koji su svijetom vladali, nikad ne podjarmiše pustinjske Arabljene. To osjećanje slobode i nezavisnosti kod njih je razvijeno u tolikoj mjeri, da je kod nomada, Petrijske Arabije bilo zabranjeno žito sijati, kuće graditi, jer su smatrali da nije vrijedno „za ovako sitne ugodnosti žrtvovati svoju slobodu“.⁴⁾

⁴⁾ Dr. Lemanski: „Moeurs Arabes“.

G. Le Bon: „La Civilisation des Arabes“.

Ratovanje i stočarstvo jedino je zanimanje pustinskog Arabljanina. Zemlja i sva dobra na njoj pripadaju svima. Priroda je istovremeno bila i majka i maćeha i nekima dala bogate i udobne krajeve, a njima neplodnu pustinju i neustrašivo srce, da od tih bogatih krajeva makar i silom nešto pribave. Stoga se je kod njih sasvim prirodno razvio nagon za pljačkanjem, koji je do krajnosti izoštrio njihovu ratobornu čud. I šta biva? Na ovakvo tlo pada islamska religija, koja po svojim idejama upravo odgovara jednom ratničkom i osvojačkom narodu. Arabljanском narodu, to je bilo rodjenje iz mraka u svjetlost. Jednom siromašnom pastirskom narodu, koji je od stvorenja svijeta lutao neznan po svojim pustinjama, bio je pozvan ozgo jedan čovjek, s jednom riječi, koja je sve pokrenula: neznane pozna cio svijet, samo za jedno stoljeće poslije toga Arabija je s jedne strane u Granadi, s druge u Delhiju⁵⁾ „Ti Arabljani, taj čovjek Muhamed i to jedno stoljeće, — zar to nije jedna varnica, koja je pala na jedan svijet crnog pijeska“. Ali ovaj pijesak postaje eksplozivna barut, postaje jedan realan faktor, postaje jedna živa sila, koja je pokrenula milione duša dijelom cijeloga svijeta.

Šta je prema tome otomanska država? Otomanska država je rezultat jedne od azijsko-afričkih seoba, koje su nastale u znaku Islama, dakle potpuno oprečno razlozima koji su rukovodili Veliku Seobu Narodu. Muhamed je preko vjere sjedinio mnogobrojna plemena, koji su ne vjerujući u nju potpuno, prkosili njom vremenu i vječnosii. **Alahu ekber** — Bog je najveći, odjekuje kroz duše i kroz cio svakidašnji život silnih miliona. U prvom stoljeću poslije smrti Muhamedove (632 god.) došla su ova arapska plemena od Sirija do Taurusa, na zapad kroz Egipat na obale Afrike, a zatim preko morskog tjesnaca u Španije. Ta provala, napominjemo, samo, nije bila „val barbarstva“ na području matematičke, astronomije i medicine bili su Arapi pred Evropejcima. „Civilizacija narodâ koji su živjeli pod arapskom vlasti, mjerena svima mjerilima, a svakako svima ekonomiskim mjerilima, bila je nesravnjeno viša od civilizacije kršćanske Evrope.“⁶⁾ — U slijedećim stoljećima, poslije prvih velikih osvojenja arapskih u Aziji i Africi, razna plemena centralne Azije zapaljena idejama Islama počela su da prodiru i u pravcu Srednje Evrope-

⁵⁾ Sprender: „Das Leben und die Lehre Muhameds“, Bd. III.

Halil Halid! „Borba polumjeseca i krsta“.

⁶⁾ Perris: „Historija rata i mira“.

Jedan od ovih valova prešao je Carigrad, preplavio je Balkansko Poluostrvo i došao pod Beč.⁷⁾ U novim prilikama u kojima su se našli u vrijeme Islama, istina, njihovi primitivni nagoni ostali su isti, jer se karakter jednog naroda ne mijenja tako lako, ali su se manifestovali u drugom obliku. Nagon za pljačkanjem pretvorio se u želju za osvajanjem, a iz njihove primitivne velikodušnosti porodili su se viteški običaji, koje su i evropski narodi podražavali. Iako su svi na istom stupnju društvenog razvitka, vrlo lako su primili izvjesne osnovne religiozno-političke principe, koji su zajednički svima nacijama Islama. U ovim razlozima se i ogleda brzo napredovanje islamske države.

Svaka muslimanska, dakle i otomanska država je više ratnička, pa se je u tome pravcu razvijalo i muslimansko pravo, determinisano vojničkim karakterom muslimanskog društva pod supromacijom religijskih dogmi. I kako su ovi osnovni principi vjerskog karaktera, oni važe za sve muslimanske države. to je sasvim prirodno, da je islamsko pravo dobilo „**karakter univerzalnosti**.“ Tako, proučavajući n. p. baštinsko pravo u turskoj, saznaćemo baštinske odnose i u drugim islamskim zemljama (razume se, uvijek, principijelno).

Temelje islamskog prava i u opšte islamske znanosti udarili su Arapi u Španiji. Uporedo sa egzaktivnom naukom, — veli Baron Kremer, — proučavane su i njegovane sa najvećom marljivošću političko-pravne i teološko-filozofske nauke; nicali su politički sistemi i pravne teorije, koje po svojoj vrijednosti natkriljuju sve, što su učinili ostali narodi srednjega vijeka. Velike misli, koje su u Evropi prokrčile put tek u XIII vijeku, proklamovane su tamo već pre osam stoljeća. U njihovim akademijama projektiran je i do detalja izrađen najljepši spomenik islamskog genija — **Šeriatsko Pravo**, koje naučni zapad još uvijek slabo poznaje i sasvim pogrešno misli, da je islamsko pravo nakalemljeno na rimsko. To je velika zabluda, i mi smo baš radi toga bar u nekoliko opštih poteza iznjeli socijalni porredak islamske države, da bi nam onda bili razumljiviji izvori njenoga prava.

Vidjeli smo, da je država zasnovana na religijskoj osnovi; t.j. pojam države dat je u Koranu, osnovnom izvoru religije, filozofije i prava, potpuno teokratski. „**Mi smo čovječanstvu**

7) Gustav Weil: „Geschichte der Chalifen“.

H. B. Kremer: „Kulturgeschichte des Orient“.

poslali razgovjetnu knjigu u kojoj znanost blista, koja će prosvjetleti vjerne i biti putovođ na stari najsigurnijoj.“ (VII:52)⁸⁾ U Koranu dalje stoji jasno: „Carstvo nebesa i zemlje, i prostora, koji ih razdvaja pripada Bogu. On stvara što hoće, i on može sve.“ (V:20). — Onoga Boga, kojemu pripadaju nebesa i zemlja; nema drugog Boga osim njega; on daje život i smrt. (VII:150)⁹⁾.

„Bog je gospodar svijeta..“; Zemlja pripada Svevišnjem. On je ostavlja u nasljedstvo kome on hoće..“ (XXXVIII:27, VII:125). Sve što postoji: univerzum, postoji samo voljom Boga i radi njega. Prirodno je sada, da Bog zemlju zavještava Proroku, odnosno kalifi¹⁰⁾ kao nasljedniku Proroka, pošto su oni njegovi izaslanici i zastupnici na zemlji. Halifi pripada pravo raspolaganja zemljom osvojenom u ratu, tako da je svako pribavljanje od strane pravovjjetnog vezano za akt, koji izdaje Halifa.¹¹⁾

I kao god što je država zasnovana na teokratskom režimu, tako su i zakoni dobili teokratski karakter. „O vi, koji vjerujete, pokoravajte se Bogu i njegovom poslaniku i onom ko ima pravo da vama zapovjeda. A bude li među vama kakvog spora, vi to pitanje prepustite Božijem i prorokovom sudu t. j. sudu Božijeg pisma Korana i prorokova predanja (kadía). (XXXIV:28—30). — Právo je, dakle prožeto vjerom, a pravni i vjerki propisi imaju isti izvor.

Prema tome, stvarni izvori islamskoga prava jesu:¹²⁾ a) Koran, koji se poštuje kao Božja riječ; b) Suna Kadís (sunnet) t.j. predanja, Muhamedove riječi i običaji; c) Idžmaí - umet, to su odluke i riješenja prvih imama: Ebu-Bekr, Omer, Osman i Alija. Tri generacije poslije Muhameda služile su se idžmai-umetom, u cilju da utvrde i ispitaju smisao Korana i Suneta (kadisa) po izvesnim pravnim i dogmatičkim pitanjima. — d) Četvrti temeljni izvor islamskog prava jeste Kijasú—fukaha, pravna analogija, koju su isto tako uveli i njome se prvi služili prva četvori-

⁸⁾ v. Koran: II., 1—5; II., 23—24; XXXI., 1—5; III.: 138; V.: 17—18; X.: 37; XVI.: 64.

⁹⁾ v. Koran: XX.: 5; XXI.: 19; XXIII.: 86—91; XXXII.: 4; XLII.: 2—4; XLIII.: 84—88; XLV.: 26—35; LIII.: 23—43; CXIV.: 87—95.

¹⁰⁾ Halifa — Halifat dolazi od arapskog glag. halefe = naslijediti.

¹¹⁾ V. den Berg: „Principes du droit musulman“.

¹²⁾ Valja vidjeti o tome iscrpnije: Dr. M. Begović: „Izvori šeriatskog prava, 1933 god. G. Dudat: „Histoire de philosophes et tséologiens musulmans.“ Levue Caetani: „La funzione del Islam nell'evoluzione délla civiltà.“

ca Muhamedovih nasljednika, a docnije produžili i razradili naučnici i pravnici — **fukahā**. Ovde su donijeta sva riješenja i odgovori donijeti za izvesne slučajeve nepredviđene u prva tri izvora pod imenom pravne filozofije (Usuli fikh—temelji prava).

Abrogirani i derogirani stavovi Korana, zbijene i često puta u prvi mah nerazumljive rečenice iz kojih je trebalo iskonstruisati praktične zaključke dogmatične i pravne prirode, pružale su dovoljno materijala za islamske naučnike i zajedno sa sunetom čine stub islamske države i prava. „Idžma“ i „Kijas“ su ogranci tih dvaju stupova. Sva četiri izvora prava nazivaju se šeri (zakon), koji su izloženi i kodificirani pod imenom: **Šeriatsko pravo**. U otomanskoj imperiji poznata je kodifikacija Šeriatskog prava pod imenom „**Multela el ebhur**“¹³⁾ koja je sastavljena za vlade Sulejmana Veličanstvenog (1520—1566).

Dakle, **Koran, sunnet, „idžama“ i „kijas“**, jesu četiri temelja, na kojima se osniva islamsko šeriatsko pravo.

Osim šeri'a-a kao izvor prava dolazi kanun,¹⁴⁾ koji sadrži političko i finansijsko zakonodavstvo t. j. državno pravo. Izdavanje kanuna vršilo se putem fermana i hatišerifa i ovi zakonodavni aktovi izdavani su u skladu sa društvenim odnosima nastalim u jednoj zemlji, koji se ne bi mogli potpuno dovesti u sklad sa vjerskim propisima; n. pr. šeriatu je potpuno nepoznat spahijski sistem, ili kmetski i čivčijski odnosi zavedeni od strane Muhameda I i Sulejmana II.

Prelazeći na idući odjeljak, potrebno je da se osvrnemo na nekoliko riječi na četiri muslimanske pravne škole.¹⁵⁾ To je onaj period, kada na prijesto Kalifata dolaze Abazidi, period pun naučnog rada na svima područjima pravne, vjerske i filozofske znanosti. Prvoklasni naučnici iz ovog perioda, kojima je ne samo islamska istorija, nego i nauka ostalih civilizovanih

¹³⁾ „Multeka el ebhur“ kodifikacija, koju je sastavio Šeik Ibrahim iz Haleba (nazvan Ibrahim Halebi). Izradena u duhu hanefitske doktrine (po Ebu Hanifi) bila je poznata u otomanskoj imperiji.

¹⁴⁾ Kanun, grč. izraz = zakon. Poznati su: „Kanunamen Saraj—Bosna“ (Sarajevska kanunama) od 1099 (1688) god. — „Bosna ve Hersek, ve Izvornik, sandžakerinde vaki olan kanun“ (Kanunama za bosanski, hercegovački i zbornički sandžak) od 946 (1540). — „Kanunamei livai Hersek“ (Hercegovačka kanunama). Sve su ove kanuname specijalni zemljišni zakonic, prilagođeni postojećim lokalnim prilikama.

¹⁵⁾ Van den Berg: Principes du droit musulman selon les rites d'Abon H'anifah et Chafi'i, 1896. — Dr. M. Begović: „O izvorima šeriatskog prava“ 1933. str. 6 i dalje.

naroda sačuvala slavnu uspomenu, savršeno su fiksirali i kodificirali temeljna načela dogmatike i prava ne samo u koliko se tiče vjere i vjerskih obreda, nego i sva važnija pitanja iz pravne domene. Tu su našli mjesta svi socijalni i pravni principi privatnog, krivičnog, materijalnog i procesualnog prava, državnog uređenja, javnog državnog i međunarodnog prava. Za ovaj rad pripada najveća zasluga četvorici pravničkih prvaka, velikih Imama: Ebu Hanifi, Muhamed bin Idris Šafiji, Malik bin Enesu i Muhamed bin Ahmetu,¹⁶⁾ koji su osnovali četiri dogmatičko-pravnička pravca čija kodifikacija čini savršeni **Korpus juris**, iz koga se sa sigurnošću mogu uvijek deducirati svi etički, dogmatički i juridički elementi otkrovene doktrine i Suneta.

Cilj ovih nekoliko riječi je bio, dati u glavnim crtama opštu karakteristiku islamskog prava i države, kao i naznačiti formalne izvore islamskoga prava u opšte. Izložićemo sada osnovna načela islamskog baštinskog prava, kao i spahijsku instituciju, čiji su titulari — spahije, — nosioci osmanlijskog „feudnog“ prava.

2. Opšti karakter i vrsta islamskog baštinskog vlasništva:

U Arabiji kolijevci Islama vlasništvo na nepokretnostima javlja se tek u sedmom vijeku t. j. u prvom vijeku hidžre.¹⁷⁾ Prvo unutrašnje uređenje arapske države počinje sa Omerom, drugim Muhamedovim nasljednikom. „Zemlja pripada onima, koji je obrađuju i u čijim se rukama nalazi. Oni će u buduću svoju zemlju pritežavati, a državi će davati izvesni danak u novcu i naturi za izdržavanje vojske“, rekao je Omer jednom prilikom. On je uvidio ekonomski značaj zemlje i počeo je uzimati kao ratni plijen, pa se od tada plijeni i pokretna i nepokretna stvar. Po Koranu postoje dva osnova, po kojima pojedinac stiče pravo na baštinsko vlasništvo: a) **ratni plijen**, kao glavni osnov pribavljanja baštinskog vlasništva. Zemlja je Božija, on

¹⁶⁾ Svaki od ovih pravaca dobio je naziv svoga šefa: Hanefiti, Šafiti, Maliti i Hanbeliti, kojima pripadaju svi ortodokсни muslimani — *sunite*. Hanefitska doktrina, bila je vladajuća u otomanskoj imperiji i po njoj se izvršena kodifikacija t. zv. „*multeka el ebhur*“. — Vidi pod napom. 15. Dalje: Dželaludin Sujuti: „*Sarih-el Hulefa*“; Ismail Haki: „*Menakibi Imami Azani*“; Dr. M. Begović, sp. djelo; Sakka Ahmed: „*De la souveraineté dans le droit public musulman sunnite*“, 1917.

¹⁷⁾ Hidžret — Muhamedova seoba iz Meke u Medinu (18 januara 622), koju treba razlikovati od ere kojom počinje muslimanski kalendar, a koja je zavedena 638 godine za vlade Halife Omera.

je zaveštava svome izaslaniku, koji njome ima pravo raspolagati. Halifa može podijeliti osvojenu zemlju između sebe i ratnika.¹⁸⁾ Zemlja, koju ratnik tako dobije jeste desetinska, „ušrijska“, nazvana po vjerskom orezu **ušr**. — b) Drugi osnov pribavljanja baštinskog vlasništva po Koranu je „oživljavanje mrtve prirode“¹⁹⁾ :vivification, zum Leben Erwechung). Po jednom hadisu Muhamedovom: „Ko mrtvu zemlju oplodi i oživi, njemu spada“ („Men ahja erden metejten fehije leh.“) Ova ustanova je vrlo važan socijalno-ekonomski faktor, kojim se postiže razvoj zemljoradnje, a time i zaposlenje širokih masa i sprečavanje proleterizacije.

Sultan, kao zemaljski namještenik Alaha.²⁰⁾ u čijoj su vlasti, prema nauci Korana, sva carstva, podjeljivao je zemljišta u osvojenim krajevima svojim vjernicima kao redovni ratni plijen u ime nagrade za izvršenu vojnu službu. Ovako podjeljivanje zemljišta od strane sultana odnosno državne vlasti, zvalo se „**ikta**“. U islamskoj državi razlikujemo tri vrste ikte:

1) **Ikta, kao potpuno vlasništvo** (milkiijeten, mulk) i to: a) na zemljišta od vjkada nekultivirana i nenaseljena (erazi—mevat), koja bijahu podijeljivana onome, ko ih prvi obradi, o čemu smo malo prije govorili: „Ko mrtvu zemlju oplodi i oživi, njemu pripada.“ — b) na već prije Islama obrađivana, ali opet od davnina napuštena i opustjela zemlja. Takva ikta se naziva: **temliken ikta**. Međutima zemljišta, koja su podvrgnuta plaćanju tributa, t.j. ušura i harača, ne smiju se podijeliti kao pravo vlasništvo, jer su ona opće javno dobro muslimansko, te sultan može raspolagati samo sa prihodima od njih, a tribut plaća onaj, ko takvo zemljište obrađuje i uživa.

2) **Ikta, kao uživacije**, koja se sastoji u tome, da se

¹⁸⁾ „Pravo plijena zasnivalo se na vjerskom antagonizmu, i pobijedeni koji bi prihvatili odmah Islam, sačuvali bi svojinu na svojim dobrima“, fakat koji je mnogo doprineo širenju vjere. — (Van Berchem).

¹⁹⁾ Chafei: „Est terre morte tut ce qui u'est ni cultivé, ni formaut les depudomees, harun, den lieu cultivé, encore que se trouvant coutique à ce deruier.“

²⁰⁾ 1) Le kharadj est la redevance inposée sur le fouds de la terre.

2) Le kharadj est „ceus et fruits vu revenus.“

3) Mouradja d'Ohsson dixit: „L'impot territorial est assis sur les terres tributaires, possédées nidistinctement par les sujets de l'empire musulmans et non musulmans; il est de deux especes: l'une se leve sur les poductions seules, et l'autre sur les terres, sans égard à leurs fruits. La première s'appelle impôt poporcionnel (kharadj — moukasseme); l'autre l'impôt fixe (kharadj — Wazife)... (cité d'après Worms: La constitution de la propriété das les payc musulmans).

nekome prepuste samo koristi od nekog zemljišta, kao nagrada za izvršenje izvjesne službe. Takovo zemljište nije dozvoljeno za uvijek nekome podijeliti, već samo koristi od zemljišta, i to doživotno. Takova ikta se naziva: **istiglalen ikta**.

3) **Ikta na paticipaciju**, koja se odnosi a) na fosliije (zlatne i srebrne rudnike i sl.); b) na solane, vrela nafte, sumpor i sl.; i c) na puteve, tržišta, mlinove i sl.

Svrha ikte u pravo vlasništvo bila je ta, da se unaprijedi kultiviranje zemlje i time umnože prihodi državne kase. Podijeljeno je zemljište stoga u istim bilo obrađivano, jer ako kroz tri godine ne bi bilo obrađeno bez opravdanog razloga, gubilo bi se pravo vlasništva. Glavna svrha ikte na uživanje bila je u jednu ruku, da se obezbijedi sigurno izdržavanje onim bićima, koja su stekla zaslugu za opće dobro, naročito borcima za Islam, te da nadom na takvu nagradu, budu obodreni za dalji rad, a u drugu ruku, da se osigura i učvrsti vlast nad osvojenim zemljama u rukama moćne vojničke aristokracije. Takova se ikta u kasnije vrijeme podjeljivala i nevojničkim licima i to: licima, koja je valjalo nagraditi za kakovu istrajnu službu, zatim državnim službenicima (imamu i mujezinu), sudijama i drugim građanskim činovnicima, kao godišnja plata. Međutim podjelivanje ikte takovim nevojnim licima, smatraju muslimanski naučnjaci ilegalnim.

Kao što je u drugim evropskim zemljama srednjeg, a do neke i novog vijeka, u pogledu zemljišnih odnošaja postojao feudalni sistem, ako se je također u zemljama osvojenim od sljedbenika Islama sa podijeljivanjem osvojenih zemljišta zaslužnim borcima za Islam, postepeno razvila neka vrsta feudalnog odnošaja. Međutim nisu sva osvojena zemljišta podjeljivana osvojiteljima, nego su neka, kako smo gore vidjeli unaprijed ostavljena u rukama dosadašnjih domaćih posjednika uz plaćanja nekog stalnog godišnjeg zemljišnog poreza, zvanog harač (harađ)²⁰), koji se je upotrebljavao za dobro vojske i za opšte dobro islamske zajednice. Harač su plaćali ne samo nemuslimani, nego i muslimani, koji su dobili haračku zemlju t. j. od koje se je plaćao harač, dočim se je za druga zemljišta, davana isključivo samo muslimanima, plaćana zemljišna daća zvana ušur (desetina). Potrebno je naglasiti, da se pod haračom u zapadnoj Evropi neispravno običaje nazivati takođe i **glavarina** i (džizje) t. j. daća, koju su imali plaćati svi nemuslimani u osvojenim krajevima, u ime zaštite njihove lične sigurnosti. **Džizja**

harač na glavu. „To je lični porez koji tereti bez razlike sve podanike nemuhamedance u carstvu, oni se imaju podjeliti u tri klase, koje su obavezu s obzirom na bogatstvo svakog lica, da plaćaju mjesečno i unaprijed javnom trezoru, četiri, dvije ili jednu drahmu srebrenu. Žene, robovi, djeca, nemoćni, kaluđeri oslobođeni su plaćanja glavnice“²¹⁾.

Ovako opisanim načinom dolazimo do zaključka, da su sve, muslimanske zemlje ili **desetinske ili haračke**. Desetinske su one, koje se smatraju originerno muslimanskim, a koje smo gore opisali pod imenom **mulk (milkijeten)**. Mulk kao pravo posmatramo, jest ovlaštenje sa nekom stvari raspolagati, posjedovati ju, prodati, darovati, s njom testamentarno raspolagati, uvakufiti i t. d. Pojam se dakle mulkovnog vlasništva sasvim poklapa sa pojmom vlasništva zapadno-evropskog građanskog prava. Na desetinske — mulk — plaća se vjerski porez u iznosu jedne desetine, koja se arapski zove „ušr“, a poznata je kao vrsta vjerskog poreza pod imenom „rehat“. „Namijenjen pomaганju siromašnih i nesrećnih u opšte sa ciljem da bude upotrebljen po zapovjestima božjim (fe sebíl Alah), ovaj porez je kao jedna moralna obaveza na snazi u svima muslimanskim zemljama i nema muslimana, koji ne bi smatrao za apostaziju da upotrijebi za svoj račun onaj dio svojih dobara, koji mu je Bog naredio da odvoji godišnje radi siromašnih.“²²⁾

Upoznavši tako pravnu prirodu desetinske zemlje (mulk), da rezimiramo sada pojam haračke zemlje. **Haračke zemlje** su one, koje su osvojene silom oružja nijesu podjeljene među ratnike osvajače, već su ostavljene dosadašnjim držaocima uz obavezu plaćanja harača. Oni na zemlji nemaju nikakvo direktno pravo jer zemlja nije podeljena, pošto bi u tom slučaju postala desetinska. „Ona nije rajina svojina, oni je upotrebljavaju kao pozajmljenu u obliku najma sa tapijom“²³⁾. „Haračka je zemlja svaka, koja je osvojena silom i koja je ostavljena starosjedio-

²¹⁾ Tekst iz „Multeka el ebhur“, citiran po Dr. Worms-u. Plaćanjem džozje, hrišćani dobijaju mir i zaštitu.

²²⁾ Worms, sp. djelo. — Valja vidjeti o ovome iscrpno: Dr. Čira Truhelka: „Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni.“ Sarajevo 1915; Vladimir Ilić Uljanov: „Agrarno pitanje“, Zagreb 1905; Stojan Novaković: „Srpska baština u starijim turskim zakonima“; „Tursko carstvo pred srpski ustanak“ 1680—1804, Beograd 1906; Dr. Momčilo Ninčić: „Istorija agrarno pravnih odnosa srpskih težaka“, Beograd 1920; „Pitanje o svojini zemlje u Srba pod Turcima“, Beograd 1913. i t. d.

²³⁾ Deftedar Mehmed Čelebija, nav. po Dr. Č. Truhelni str. 25 i 26.

cima, isto kao i svaka zemlja čiji se je narod predao, izuzev Meke²⁴⁾. Ako jedan musliman počne da radi haračku zemlju on će takođe plaćati harač, kao i politeista ili nevjernik, zato što je haračka zemlja neotuđiva, postala predmet vakufa ili pobožne zaklade još prilikom osvojenja, što znači da vlasništvo pripada Bogu, a uživanje Božjemu poslaniku odnosno islamskoj zajednici. Dolaskom sultanata uzeta je za oznaku državnih domena riječ „mirije“ (erazi—mirie)²⁵⁾ što je kasnije prilikom proučavanja islamskog baštinskog prava izazvalo čitavu zbrku u pojmovima baštine. Spor je upravo u tome: ima li kakve razlike između haračke i mirijske zemlje? Mi nemamo sada namjeru da ovu stvar ovdje analiziramo,²⁶⁾ nego ćemo spomenuti samo pozitivno muslimansko pravo, koje izrično kaže da zemlja može biti ili **desetinska (ušripha) ili haračka**. Multeka i njen komentar poznaju samo dvije kategorije: **Zemlja držana slobodno, drugo zemlja držana pod obavezom harača...**“ I prema tome bez obzira na ime, koje se upotrebljava, erazi — mirija po svojoj pravnoj prirodi odgovara onome, što je rečeno o haračkim zemljama. Nova terminologija je u stvari samo praktična potreba, koju su izazvale reformacije baštinskog vlasništva osnivanjem otomanskog carstva. Engels je, [jednom vrlo zgodno primjetio, da u osnovi političke vlasti stoji uvijek vršeneje važne društvene funkcije i da se ova prevlast održava i traje dok vladajuća klasa vrši jednu važnu funkciju za društveni život. U muslimanskim državama je takovo stanje u pogledu baštinskih odnosa postojalo preko 700 godina. Nakon raspadnuća tih država, i s osnutkom otomanske carevine početkom 14 stoljeća pod sultanom Osmanom, osnivačem dinastije Osmanlija, i njegovih nasljednika, naročito pod vladom sultana Sulejmana II. zvanog „kanuni“ (zakonodavac) s temelja su reformirani dotadašnji baštinski odnosi, naročito odnos zemljoradnika seljaka, prema njihovom gospodarinu. Sulejmanova „Erazi — hanuna-

24) „Multeha el ebhur“, § 40, navedeno po Truhelni. — Uz djela pod nap. 22, valja vidjeti: Josefs von Hameuer: „Des Osmanschen Reichs Staatwerfassung und Statsverwaltung“, Wien 1915. A. Gurlind: „Grundzüge der muhamedamschen Agrarenfassung und Agrarpolitik, 1907; Ebou Jousof Jakoub: „Le livre de l'impôrt faucier“ 1921.

25) Zakon od 6. ramazana 1174 (1859) govori i potpuno normira posjed mirijskog zemljišta.

26) Vidi suprotna mišljenja povodom ovoga termina: Hamuuer -- Gjurlaud Woorus — Truhelka — Mehmed Čelebija u spomen djelima pod usp. 22, 23, 24.

ma“ (zemljišni zakon), izdana 3 redžepa 937 (1930), koja se naziva i budimskom hanunamom, jer je izdana nakon zauzeća Budima, bila je kroz dugi niz godina glavnom podlogom za prosuđivanje agrarnih i baštinskih odnosa u otomanskoj državi. Ova je kanunama kasnije dopunjena sa jednim **kodeksom**, koji sadrži znatan broj „fetava“ iz područja agrarno-pravnih pitanja; dalje naknadno izdane **carske fermane**, koji se odnose na agrarne zakone, naročito na tzv. tapijsko pravo: ferman od god. 975 i 1004, „O tapijskom pravu kćeri na eraze — miriju iza njezinog umrlog oca“; ferman od god. 1007 i 1017, 1016 i 1017: „o pravu spahije na tapijsku pristojbinu“ i napokon ustanova od 1042 god., kojom se određuje visina tapijske pristojbine. O pravnom značaju i primjeni ovoga kodeksa biće govora u slijedećem odjeljenju.

Nemam dovoljno mjesta da do kraja izložim ovaj baštinski sistem, ali mislim da je svrha i sa ovim zadovoljena. Ovom kratkom analizom otkrili smo i utvrdili potpuno unutrašnju vezu našega predmeta, istražili i upoznali se sa njegovom materijom, i sada će nam biti lako stvoriti njegov traženi oblik. Opažamo, na ovome jedan prosti fakat, da se do analiza različitih oblika razvitka jednog instituta može sigurno doći, samo upoznavanjem do tančina njegove materije.

3. Primjena otomanskog baštinskog sistema u srpskim krajevima: prelazno doba od otomanske invazije do 1839 god.

Ekonomsko načelo proizvodnje i podjele materijalnih dobara je od bitnog uticaja na postanak društvenih grupa²⁷). Društvene institucije u kojima živi jedno društvo uslovljene su dvjema vrstama proizvodnje sredstava za ishranu, odjevanje i stanovanje; s druge strane je od važnosti porodica i njeno umnožavanje. I u ovoj evoluciji, javljaju se novi društveni elementi koji se trude, u toku generacije, da podese stari društveni poredak novim prilikama, dok najzad nesaglasnost prvoga sa ovima ne dovede potpunu transformaciju. Kakve su promjene nastale u srpskom društvu uvođenjem otomanskog baštinskog sistema i dolaskom otomanske vlasti? Prva i sasvim prirodna posljedica jeste, da je sva osvojena srpska zemlja oglašena za **haračku** — „erazi—mirie“ (**erazi—memleket**) i time izgubila svoje

²⁷) Engels: „Postanak religije, privatnog vlasništva i države“.

puno vlasništvo (mulk). Srpsko srednjevjekovno društvo izgubilo je uskoro svoje staleške razlike i svi su svedeni na isti stepen raje²⁸⁾. Pronijari su iščezli i na njihovo mjesto došle su spahije u turskoj državi²⁹⁾. Plemstvo velike i male vlastele, u koliko je koja pokrajina srpska potpadala pod otomansku vlast, i oni su se povlačili i nestajali. Izuzetak čine dio Stare Srbije, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, gdje je veliki dio vlastele prešao na Islam i zadržao zemlju kao mirijski posjednik. Inače je vlastelin, bez obzira na vjeru, postao baštinik i imao nad sobom kao pretstavnika države, spahiju.

U pogledu meropaha, — oni su u baštinskom pogledu došli u mnogo bolji položaj, nego do tada, jer muslimanski baštinski sistem, kako smo gore vidjeli ne poznaje vezanost za zemlju. Oni su u pogledu baštine potpuno izjednačeni sa vlastelom i svedeni na „mirijsko vlasništvo“, te za njih uvođenje novog baštinskog sistema znači progres. To su u glavnom bitne promjene nastale uvođenjem novog baštinskog sistema, međutim se je praktična primjena pokazala u potpuno drugoj formi.

Po propisima gore spomenutih kanunama, i prema opštem muslimanskom pravu (šeriatu), postale su dakle sve osvojene zemlje opštine javnim dobrom muslimanskih osvojitelja. Podjarmljeni domaći starosjedeoci izgubiše pravo na svoja zemljišta i bijahu podvrgnuti raznim davanjima u korist svojih feudnih gospodara, zvanih **sipahi** (spahija), koji su bili rođeni Turci konjanici, kojima su zemljišta u osvojenim zemljama podijeljena u leno i kojih mnogobrojne jače čete sačinjavahu tada glavni stub osmanlijske vojne sile. Spahije su bile samo ovlaštene da od seljaka, koji su obrađivali spahijama podijeljena feudna dobra, ubiru desetinu i druga dijelom stalna, dijelom prigodna davanja i pristojbine. Oni su zato bili dužni da vrše lično vojnu službu kao konjanici i osim toga, da prema veličini prihoda od svog feudnog dobra vode sa sobom u vojnu stanoviti broj na-

²⁸⁾ Pod rajom (raja je plural od rajjet), se danas neispravno razumiju samo hrišćanski podanici otomanske države, zemljoradnici, seljaci, kmetovi i Pravi pojam raje označuje ne samo hrišćane, nego svakog podanika i nehrišćanina, koji se bavi obračivanjem zemljišta, te u pravnom pogledu nije bilo između njih nikakve razlike. Naziv „raja“ nije ni u kakvoj vezi sa vjerom nego sa posebnom zemljišnom kategorijom. Ko god je posjedovao i obrađivao rajinsku zemlju, pa bio on i musliman, plaćao je rajinske resume (daće) kao svaka druga raja.

²⁹⁾ v. Stojan Novaković: „Pronijari i baštinici“.

oružanih konjanika (džebeli). Oni su morali stanovati na svojem feudnom dobru, da budu svaki čas na poziv sultana spremni za boj, da stupe pod barjak vojskovođe.

Feudna dobra su spahijama podjeljivana ili ad personam ili su skopčana s nekom stanovitom nevojničkom službom. Prva su se nazivala **kilidž**, te bijahu ili **zijamet**, (veliko feudno dobro) ili **timar** (malo feudno dobro); potonja pak nazivahu se **has**, a sastojala su se iz posebnih komorskih dobara krune, te bijahu podjeljivana velikim dostojanstvenicima: beglerbezima, zvanim i mirimirau (namjesnik provincije), sandžakbezima, zvanim i emir (načelnik okruga) i dr.

Normalna veličina zijameta i timara mogla se je takovim spahijama, koji bi naknadno stekli daljih zasluga, povećati tako, da bi im se k već podijeljenom im dobru priklopili dijelovi od drugog feudnog dobra. Takovi pridodavani dijelovi zvalu se **hisa** kod zijameta, a **tereki** kod timara. Sultan Murat I, koji je različitim važnim mjerama dopunio vojnu organizaciju usavršio je takođe i feudni sistem podijelom timara i zijameta i odrednio njihovu veličinu. Tako se je zijamet zvalo feudno dobro sa određenim i u generalni registar (**defteri — idžmal**) upisanim godišnjim prihodom od 20.000 aspra (6.000 fran.). Feudno dobro pak sa manje od 20.000 aspra godišnjeg prihoda zvalo se timar. Normalna visina godišnjeg prihoda od timara bila je u raznim provincijama različita.

Da li se institucija otomanskog feuda razlikuje od institucije zapadno-evropskog feuda? Ili da postavimo tačnije pitanje, da li je spahija ovakav feudalac kakav je bio Lehsherr na Zapadu?

Feudalni sistem je jedna forma društvene i političke srednjevekovne organizacije, koja se razvila na zapadu. On se je razvio na osnovu feuda, koji sveden na svoj najprostiji oblik, znači zemlju ili baštinsko pravo ustupljeno od strane jednog lica — gospodara feuda, drugome — vasalu, pod obavezom izvjesnih usluga. Na zapadu na pr. vode pojedinih germanskih plemena, po zauzeću izvjesnih pokrajina, proglašavali su svu zemlju (u koliko ona nije bila u privatnom vlasništvu pojedinih slobodnih ljudi) svojom ličnom svojinom i ovu su onda u većim ili manjim kompleksima davali svojim vojskovođama u proniju, kao nagradu za usluge učinjene u ratu; ili pojedinim crkvenim velikašima, kaluđerskim redovima i t. d. Tako se je s jedne strane individualna svojina pretvorila u sastavni dio

pronije ili lične svojine plemićske, a s druge strane pojedini feudalni gospodari težili su da što veći dio pronije pretvore u svoju apsolutnu nasljednu ličnu svojinu (dominium, allod, baština). U feudni odnos ulaze, dakle, tri kategorije ljudi: gospodar (saigneu, Lehncherr), vazal, i zemljoradnik (le vilain — seljaki meroph, kmet — le serf). Veza između ove tri kategorije lica je jedna jedina: „Varvarski kraljevi, na primjer, nisu imali drugog načina da nagrade usluge svojih činovnika, nego da im delegiraju usus-fructus jednog fiskalnog domena i da im ga ostave donde dok ispunjavaju svoje obaveze (usluge); ovaj usus-fructus nosi ime beneficium (le bénéfice); u svojoj definitivnoj formi, on će se zvati obično feud“.³⁰⁾ Dakle, bénéfice — kao rezultat evolucije baštinskog prava, i vazalitet posljedica lične odanosti, lične veze, svojom kombinacijom stvaraju feud.

Upoređen sa zapadno-evropskim feudom, otomanski feudni sistem — spahiluk je nešto sasvim drugo. Postoji izvjesna sličnost, samo treba podvući da je riječ o prvobitnoj formi feuda iz prve faze njegova razvitka. Međutim, i po svome poreklu, kao i po razvitku istorijskom i najzad po socijalnom značaju obe se institucije bitno razlikuju. I ovdje poreklo otomanskog feudnog sistema treba tražiti u osnovnom principu Islama: zemlja je Božja, pa je u vezi s tim oglašena i za haračku. Otomanski timar, — spahiluk je samo naročit, oblik iskorišćavanja haračke zemlje. Jer, zavodenjem timara putem koncesija — iktā — nije ništa izmijenjeno u otomanskom baštinskom sistemu: vlasništvo na haračkoj zemlji, kao Božije, ostalo je neotuđivo; pravo uživanja pripada i dalje islamskoj zajednici, a spahija dobiva samo vršenje toga prava i ništa više; pravo raje, zemljoradnika ostaje nepromijenjeno. O nekom komadanju suverenosti i dijeljenju prava svojine nema ni riječi. Sudska vlast pripada državi u čije je ime vrši kadija. Prava, koja su spahije vršile bila su po pravilu sva baštinska, osim nekih, koja su imala čisto fiskalni karakter (provođenje nasljedne i kupo-prodajne takse — tapu), ali su to radili samo u ime vrhovne vlasti. A šta biva na zapadu? Prva posljedica uvođenja feuda je komadanje, dijeljenje prava svojine, čime se stvara novi baštinski sistem, tako da svojina gubi karakter rimske svojine (potpunost, apsolutnost i nedjeljivost). Druga posljedica zapadnog feuda je, prisvajanjem javnih funkcija vršenja političkih i administrativnih prava od

³⁰⁾ J. Bamlette: „La Société Féodale“, Paris 1932.

stane privatnih lica, potpuno je razorila staru državnu organizaciju. Gospodar feuda ima vlast izdavanja zakona i uredaba, pravo jurisdikacije, fiskalnu vlast, vojnu vlast. A spahija: „na Istoku spahija, koji je samo delegat suverenov dobio je od njega običnu policijsku vlast na zemlji i čovjeku svoje oblasti (spahiluka); čak ni to pravo obične policije nisu spahije imale kod nas (o tome su se starali muselimi i tzv. vojvode). Spahija ne izriče zakon, ali on ga čak i ne primenjuje, kadija je taj, koji je obavezan da se o tome stara! — Gospodar — seigneur prosti sakupljač poreza za fiks, ima vlasti samo u toliko koliko je potrebno da osigura naplatu harača i radi potsticanja zemljoradnika na rad; on nema ni vlasništvo, ni stvarnu državinu zemlje“.³¹⁾ Kao najbolji dokaz nesamostalnosti timara jeste i historijsko posmatranje same ustanove, a naročito njeno ukidanje. Dok je svuda na zapadu, (pa i u Rusiji) ukidanje feudalnih i njima sličnih odnosa izazvalo velike i krvave borbe, revolucije, dotle je u otomanskoj državi bio dovoljan jedan akt Kalife, kao suverenog gospodara i prestavnika Božijeg, pa da ta ustanova iščezne bez ikakvih potresa (Katišerif Gilhaneski 1339).

U ovome se ogleda bitna razlika između otomanskog i zapadno-evropskog feudalnog sistema iznijeta u glavnim crtama i vidjeli smo da se spahija ni u kom slučaju ne može da poredi sa feudalcem na zapadu. U baštinskom pravu je vrlo važno upoznati ovu spahijsku instituciju, jer se spahija javlja u neposrednom odnosu sa državicima zemlje — rajon, pa ćemo sada da vidimo, kako je ovaj odnos u praksi izgledao.

Osvajajući zemlju, Turci su težili da zadrže na njoj stanovnike, jer je Turaka bilo malo, a zemlju je trebalo raditi, budući je ona glavni finansijski izvor za otomansku državu. Zemlja, koju drži raja — zemljoradnik zove se **baština**. To je tehnički pravni termin starog srpskog prava, koji je prešao u tursko agrarno pravo, vjerovatno, prilikom izdavanja agrarnih kanuna za naše krajeve. Baštinski držalac je morao da radi zemlju uredno i da daje baštinske namete i terete, o kojima ćemo se malo kasnije upoznati. Država, odnosno spahija imali su naročito pravo prema njemu, kao držaocu zemlje. Ta su prava slije — deća: a) Spahija je bio ovlašten da oduzme zemlju, koju raja tri godine ne obrađuje i da je preda drugom uz uplatu tapije; b) Spahija može da sruši zgradu koju bi podigla raja bez nje-

³¹⁾ Woruus, op. cit.

govog dopuštenja; c) U slučaju smrti državca zemlje, spahija predaje zemlju bilo sinu bilo ostalima; d) Bez spahijine dozvole ne može držalac zemlje otudjiti svoje baštinsko pravo.

Kod prodaje jednog zemljišta i prenosa baštinskoga prava na istobitne su dvije pojave: **pristanak spahije i plaćanje tapu**. Medjutim, to pravo je kasnijeg datuma, jer se u početku seljačka baština, kao i mirijska zemlja u opšte nije mogla prodavati. Ali kasnije iz privredno-ekonomskih razloga, kao i s razloga, što se je prilikom prenosa mogla naplatiti taksa, što je bio nov izvor prihoda, dozvoljeno je prenošenje baštinskog prava na zemlju. Ta taksa, koja se je plaćala prilikom prenosa imanja zove se „**tapu**“.

Šta je to u stvari tapu ili tapija? Danas se pod tapijom podrazumijeva javna isprava, kojom se dokazuje pravo na svojinu zemlje. Mi ćemo o današnjem značenju tapije govoriti u idućoj glavi, a u otomanskom pravu, kako smo maločas vidjeli, tapija ima sasvim drugo značenje. U otomanskom pravu tapu znači taksu, koju prilikom davanja isprave tapije naplaćuje spahija i ta se taksa zove **tapu-resum**, a turski se definiše: „**tapuresmi jerin taserufi mukabelesinde virilur**“, t. j. „**tapijska taksa daje se kao naknada za zemljišni posjed**“.³²⁾ Plaćanje tapijske takse, obrazložava se time, što je erazi-mirie neotudjiva, pa se može jedino dati u najam odnosno zakup, ali je to samo jedno prividno ophodjenje, jer si plaćanjem tapu-resuma držalac miri zemlje pribavlja ne samo državinu „miripku svojinu“, već je stekao pravo da je ostavi i u nasleđe, svakako u onim slučajevima, koje je predvidio zakon. Ova isprava, koju dobije novi držalac mirijske zemlje od spahije (ispravu je izdavao samo spahija bez ikakve veze sa kadijom) zove se tapunama,³³⁾ po kojoj držalac po turskom pravu stupa kao zakupac, čiji je zakup prije svega bez ikakvog roka i koga spahija ne može otjerati niti mu oduzeti zemlju. Tako Dr. Mihajlo Gavrilović s pravom veli: „Seljak, ako nije bio pravno baštinik svoje zemlje, on je faktički bio: na toj se zemlji on slobodno kretao, dizao kuće, vodenice, ostavio u nasljedstvo i prodavao. Tapije na imanje izdavao je spahija i potvrđivao kadija, a pri prenosu spahija daje pristanak i uzima neku taksu (tapu); turska riječ tapu znači zakupno pravo nepokretnog imanja“³⁴⁾

³²⁾ Dr Truhelka, op. cit. spom. djelo.

³³⁾ Od tapunama, kod nas je ostalo ime tapija (vidi Rječnik, pod riječ:

Sada ćemo, kao prilog ovog izlaganja navesti jedan primjer tapije, koju je izdavao spahija:

„Uzrok pisanju ovoga spisa je ovo: Godine 1203 (t. j. 1789) u carskom kasu, u malićani birču, u selu Vasi-ljeći, stanovnici kršćani po imenu Vitić Stanoje i braća mu Petko i Juriš, prodadoše i ustupiše za 200 groša zemlju, što je posjeduju sa uzijom i šumom, slugi žene Halilage, stanovnika ove kasabe Vlasenice, a ja, videći to po mom znanju dozvoljenim, dok god plaća šeriatsku desetinu, koju valja od godine do godine davati, zapovijedam s moje strane svakoj drugoj strani, da mu ne smeta i ne buni.

Dalje: otisci prstiju prodavača sa ispisanim imenima; sa strane svjedoci: Iz sela Nedeljišta Jašarbaša, i brat Mustafa-baša i Sulejman, sin Ibrahim baše i pisar Jakub“³⁵⁾

Seljačka baština, dakle, uvijek podleži nečijem pravu. Skoro uvijek je ona opterećena u korist spahije, — inače zakupca miri-zemlje, države, i t. d. — izvjesnim teretima i dažbinama. Da bi se odredili tereti, Turci su uzimali kao jedinicu **čift**. Čift znači prostor zemlje, koje sa jednim parom volova, može obrađiti jedna seljačka porodica. Od čifta nastalo je ime čifluk,³⁶⁾ opet jedna vrsta seljačke baštine, koja se je pojavila u Srbiji pred prvi ustanak, pa ćemo o njoj kasnije govoriti. — Svi tereti na haračku zemlju dijele se u dvije grupe: Prvu grupu čine t. zv. **zakonski tereti i dražbine — hukuki ili resumi šerije**. Tu dolazi: **glavarina** t. z. lični harač — džozje, i harač na zemlju t. z. harač — erazije. U drugu grupu dolazi t. zv. **politički tereti — resumi ili tekarif mirfije**: a) zemijišni porezi: tapu i čift; b) porezi na prinos: na polja, livade, pčele, vodenice i sl.; c) sudske takse za izdavanje sudskih akata, resmi hudžet i resmi

„tapija“ — Grundrief, literae possessariae), koja je po Srpskom Grad. Zakoniku od 1844 god, dobila zakonsku podlogu. Mi ćemo o ovom pitanju govoriti u idućoj glavi.

³⁴⁾ Dr. Mihajlo Gavrilović: „Miloš Obrenović“, I.—II. Beograd, 1908—12. Valja vidjeti o ovom pitanju: Dr. Dušan Pantelić: „Beogradski Pašaluk, poslije Svištovskog Mira (1791—1794), Beogr. 1927, Dr. Momčilo Ninčić: Istorija Agrarno pravnih odnosa srpskih težaka, I. dio: Ranije doba, Beogr. 1920. god., Stojan Novaković: „Tursko Čarstvo pred Srpski Ustanak“, 1680-1804, Beogr. 1906.

³⁵⁾ Uzeto po Dr. Ćiri Truhelki, sp. djelo.

³⁶⁾ Po Kanunu namci livai Bosna čitluk u prvoj kategoriji zemlje iznosi 60—80; u II. kat. 8—100, u III. kat. 130—150 dnuma; dunum iznosi 40 kvad. oršina t. j. oko 900 m².

sidžilat. — Spahija je imao pravo da prikuplja ove dažbine: a) desetina — od zemaljskih proizvoda u naturi; b) pčelarina — resmi kovan, koja se davala u raziičitom iznosu; c) na vode-nice — davalo se godišnje 2 groša; d) vinarina — na desetu oku dvije pare; e) žirovina — od svinje 4 pare. — Eto, to su u glavnom sve obaveze raje (zemljoradnika) prema spahiji.

I ako ovi nameti izgledaju, uslijed mnogobrojnosti i raz-novrnosti, teški, ipak u praksi tako nije bilo. Naši pisci kao očevidci iz toga vremena sačuvali su nam lijepe najljepše uspo-mene na spahije. I Protá Matija Nenadović i Vuk Karadžić izlažu nam baštinsko i ekonomsko stanje seljaka, kao vrlo po-voljno. Vuk na primjer piše o spahijama ovo: „U Srbiji su bili, a u Bosni i Hercegovini valja da su i sada spahije najbolji ljudi za narod . . . Spahije idu obično u jesen i zimi po svojim se-lima, te kupe glavnicu i desetak. Oni nemaju nigdje svojih na-mestnika po selima, niti je običaj da im se što radi. Kad spa-hija dođe u selo on odjaše kod kakvog gazde, gdje je prostrana i lijepa kuća. Slabo koji spahija ide po selu, da gleda koliko je ko nabrao kukuruza, nego pita n. p. „E Radojica, koliko si ti ove godine nabrao kukuruza. Ako mu Radojca odgovori da je nabrao n. pr. 20 tovara, a on onda reče: E, mōre, na tvoju dušu . . . Mnogi se seljaci pogode sa spahijama, pa mu plaćaju odsjekom na godinu . . .“ — Slično ovome piše i prota Matija Nenadović u svojim Memoarima (str. 13), što je svjedodžba jednog očevidca, jer prota Matija nam direktno prenosi pričanja svoga oca, koji je lično sve te stvari vidio i čuo.

Kao što vidimo, spahija nije bio težak seljaku ni po daž-binama, koje su šeriatom propisane, kao ni svojim zahtjevima, koji su uvijek bili manji nego što je imao prava postavljati ih. Položaj seljaka, raje nije ni izdaleka bio onako težak, kao što se to često misli i govori. Pa i unatoč ovakog uređenja zemljiš-nih i baštinskih odnosa nastalo je u Srbiji veliko nezadovoljstvo, pobune i ustanci seljaka zemljoradnika — raje. Uzrok ovome ne smijemo ni u kom slučaju tražiti u toliko rdavom sprovođe-nju spahiluka i njegovog instituta, nego obratiti pažnju na prave uzročnike ovoga stanja, koji su uništili ne samo dotadanji baštinski sistem u Srbiji, nego potkopali i uzdrмали i samo oto-mansko carstvo, a ti su: **čitluk—sahibije, janičari i dahije**. Kod nas se često miješa spahija sa **čitluk sahibijom**, dovodeći uvijek u vezu Bosnu i Hercegovinu. Međutim tu treba odmah podvući razliku: U Bosni i Hercegovini je spahija bio istovremeno ne-

kadašnji gospodar, koji je zadržao sva svoja stara prava prema kmetovima kao gospodar zemlje. U Beogradskom pašaluku su, međutim, čitluk-sahibije kao nametnici seljačka dobra seljacima nasilno oduzimali i prisvajali i ostavljali ih u rukama seljaka uz naturalno davanje alikvotnog dijela prihoda, koji su bili nepodnosivi. On je kao i dahija bio jedan obični uzurpator baštinskog vlasništva. I baštinska agrarna revolucija otpočeta u Srbiji sa Prvim Ustankom (1804 god.) je u stvari buna ekonomski potlačene raje, koja je htjela da povrati samo legalno stanje tj. da ukloni nove gospodare zemlje, koji su se silom i zloupotrebom nametnuli narodu, jer opet naglašavamo, da baštinske i ekonomske prilike nisu bile rdave do uvođenja novog nasilničkog sistema od strane **pomenutih faktora. Najzad, treba pomenuti još jedan** fakat, o kome trebaju da vode računa naročito historičari, da je prvom ustanku prethodio oružani, iako neuspjeli pokret spahija: Dalje i asan Ustanak su u početku pomagali ne samo spahije nego i prestavnici Porte. „Ja sam čitao pismo uzičkog paše poglavaru Srbije, gdje im daje vrlo smišljene savjete, kako da vode rat s Turcima i kako da se sa svojim ljudima smotreno približe njihovim tvrdavama bez municije i oružja“,³⁷⁾ piše mitropolit Stevan Staratimirović. — U sam tehnički aranžman izvođenja ovoga pitanja neću da ulazim.

Prirodno je sasvim, da je ova borba dobila politički značaj i da se je ekonomski interes Srba, kao zemljoradničke klase javio u vidu nacionalnog interesa. Jer ekonomska struktura društva, kao što je poznato, fiksirana je u njegovoj državnoj organizaciji, čiji interesi sistematizovani i grupisani pomoću opšteg klasnog interesa, dovode do ostvarenja onoga što se zove „društveni ideal“. Prvi Ustanak donio je odmah potpun uspjeh: **baština je bila oslobođena ne samo gospodarskih, već i spahijskih i sultanovih prava. Drugi Ustanak imao je rezultat uvođenja zakonitosti u zemlji, dok se Hatišerifom od 26 oktobra 1833 godine definitivno ukida spahijska institucija muslimanskog baštinskog sistema i ostvaruje glavni cilj revolucije: sticanje punog baštinskog vlasništva u korist seljaka — miri — drzalaca.**

Od 26 oktobra 1833 godine muslimanska zajednica gubi svoje vrhovno pravo baštinsko, a tako isto i titulari mu-

³⁷⁾ Književni glasnik, XVIII., 768.

slimanskog baštinskog prava: sultan, spahija itd. gube svoja prava na zemlji i prema seljacima. Pravni značaj ovoga baštinskog prevrata bio je u tome, što je seljak — raja, postavši novi baštinski sopstvenik, stekao puno vlasništvo i slobodu kretanja. Baštinska revolucija je izvršila svoju historijsku ulogu, „društvenni ideal“ je ostvaren.

Naš poslednji, u dvostrukom smislu. Jer ovdje će se na poslijetku završiti ta naša daleka lutanja kroz tolika vremena i mjesta, tražeći i izučavajući našu baštinu, jer smo postigli i konačni cilj: individualno vlasništvo. Predmet je vrlo velik, težak i širok. I ja sam morao najsurovije da razrivam zemljište, da bi koliko koliko prodro unutra i iznio na površinu skrivene elemente, koji su svojom svjetlošću proširili horizonat naših opažanja. Nego mi ostavimo sada ove elemente neka i dalje svjetle, a mi nastavimo naša razmatranja na novo nastalom baštinskom sistemu u novoj srpskoj državi.

Nastaviće se

Internacionalna federacija geometara

Istorijski pregled.

(Smatrao sam za dužnost, da kolege upoznam sa istorijskim razvojem međunarodne federacije geometara. Za tu stvar učinilo mi se najpodesnije da prevedem sa francuskog „Aperçu historique“ publié avec l'autorisation du Comité Permanent, Londres 1935 „Istorijski pregled“ objavljen s odobrenjem Stalnog Komiteta u Londonu 1935. — Prevodilac).

Prva etapa, kongres u Parizu 1878.

Predlog da se osnuje internacionalna federacija geometara istaknut je od Centralnog Komiteta francuskih geometara 1878 godine čiji je pretsednik bio g. Lefèvre de Sacy. Iskoristila se međunarodna izložba u Parizu da bi se sazio prvi kongres geometara, koji je dopušten odlukom francuskog Ministra poljoprivrede i trgovine date 1. jula 1879 a održao se u palati Trokadero od 18 do 28 jula 1878. Prisutni geometri predstavljali su sledeće zemlje: Nemačku, Belgiju, Španiju, Francusku, Veliku Britaniju, Italiju i Švajcarsku. Francuska je imala najmnogobrojniju delegaciju koja je brojila 426 članova.